

YUMOR VA YUMORLI DIALOGIK NUTQ TUSHUNCHALARINING LISONIY XUSUSIYATLARI

Xamraqulova Farida Mamasolieyevna,

Andijon davlat chet tillari instituti

Fransuz tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi

xamraqulovafarida@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada "yumor", "muloqot", "dialog", "yumoristik dialogik nutq" tushunchalari muhokama qilinadi. Ushbu atamalarning ta'riflari keltirilgan. Shuningdek, latifaning janri sifatida yumorli nutqning xususiyatlari o'rganilgan. Yumorning strukturaviy va kompozitsion xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: dialog, nutq, yumorli dialogik nutq, anekdot, hazil, muloqot

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОНЯТИЙ ЮМОР И ЮМОРИСТИЧЕСКАЯ ДИАЛОГИЧЕСКАЯ РЕЧЬ

Хамракулова Фарида Мамасолиевна,

Преподаватель кафедры теории и практика французского языка,

Андижанский государственный институт иностранных языков

xamraqulovafarida@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются понятия "юмор", "диалог", "юмористическая диалогическая речь". Приведены определения этих терминов. Также исследованы особенности юмористической речи как жанра анекдота. Раскрыты структурные и композиционные особенности юмора.

Ключевые слова: диалог, речь, юмористическая диалогическая речь, анекдот, юмор, диалог

LINGUISTIC FEATURES OF THE CONCEPTS OF HUMOR AND HUMOROUS DIALOGICAL SPEECH

Xamraqulova Farida Mamasolieyevna

Teacher of the Department of Theory and Practice of the French language,

Andijan State Institute of Foreign Languages

xamraqulovafarida@gmail.com

Abstract: The article discusses the concepts of "humor", "dialogue", "humorous dialogical speech". Definitions of these terms are given. The features of humorous speech as a genre of anecdote are also investigated. The structural and compositional features of humor are revealed.

Keywords: dialogue, speech, humorous dialogic speech, anecdote, humor

KIRISH

Odatda, inson nutqi lingvistik, psixologik va ijtimoiy hodisa bo'lib tilshunoslar tomonidan kompleks tarzda o'rganiladi. Nutq grammatika qoidalariga

bo'ysungan holda talqin qilinib izchil bayon qilinishi, ma'lum bir tilda so'zlashuvchilar uchun tushunarli bo'lishi lozim. M.Maxsudovaning "Muloqot psixologiyasi" o'quv qo'llanmasida **muloqot** — odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ (o'zaro aloqaga doir) jihati hisobga olinadi [1; 5-bet]. Keng ma'noda nutq – bu murakkab kommunikativ hodisadir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Nutqni lingvistik tahlil qilish jarayonida tadqiqotchilarning e'tibori nafaqat matnning o'ziga, balki o'rganilayotgan til hodisasini tahlil qilish o'z chegarasidan chiqib, tilshunoslik, pragmatika, psixologiya, falsafa, ritorika, sotsiologiya va boshqa fanlarning fanlararo bog'lanishiga qaratiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, nutqni tahlil qilishda unda ishtirok etuvchilar, uni ishlab chiqaruvchilarning strategiyasi va taktikasini hisobga olgan holda izohlanadi. Nutqiy tahlili nutqiy asarlarning turli janrlari - badiiylikka bog'liq matnlar, filmlar (ssenariylar), siyosatchilarning nutqlari, tok-shoular, muhokamalar va boshqalarni tashkil qiladi. Insonning kimligi uning ikki jihati – xatti-harakati va so'zi (nutqi), odamlar bilan o'zaro muomalasida ayon bo'ladi [2; 393-398 betlar]. Mana shu ikki jihat fikrni to'liq va mukammal ifodalashga yordam beradi. Fikrni go'zal ifodalash-nutq madaniyatini egallashga bog'liqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bizga ma'lumki, nutq tahlilining maqsadi *yashirin ma'nolarni ochishdir*. Dialogik nutqni o'rganish paytida interdiskursivlikni ham hisobga olishi kerak chunki bu tahlil pragmatik tahlilni ham talab qiladi. So'nggi 10 yil ichida zamonaviy tilshunoslar bu atamani barcha mumkin bo'lgan nutq turlari o'rtasidagi "o'zaro ta'sirlar" deb atashni maqul ko'radilar. Tadqiqot maqsadlari va joriy tasnifga asoslanib, nutq chegaralari shaxsning kasbi, bilim miqdori va vaqt davriga qarab belgilangan bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra, nutqning har xil turlarini sanab o'tish mumkin: kundalik muloqot nutqi, reklama nutqi, turli siyosiy davrlardagi

nutqlar, badiiy adabiyotning turli janrlaridagi nutqlar va boshqalar. Nutq jarayonida insonlar orasida muloqot hodisasi ro'y beradi va aloqa davomida axborot almashinuvi amalga oshiriladi. Ushbu maqola turli xil yondashuvlarga qaratilgan hazil-mutoyiba dialogik nutqining ta'rifi va uning kundalik anekdot janri bilan bog'liq asosiy xususiyatlariga to'talib o'tadi.

Biz **yumorga** dunyo tilshunoslari ko'plab ta'riflar keltirganlar. Yumor so'zining etimologiyasi fransuz tilida quyidagicha ta'riflanadi [3]. Le mot humour provient de l'anglais humour, lui-meme emprunté du français «humeur». L'humeur du latin humor(liquide)désignait initialement les fluides corporels(sang,bile...)pensés comme influençant sur le comportement. Le Robert Clé International fransuz tili lug'atidan esa **humour** so'zi ma'nosini ko'rib chiqamiz [4] humour [ymur] n.m.l'humour - forme d'esprit qui consiste à présenter, à raconter la réalité de la vie avec drolerie,ironie,que cette réalité soit insolite,absurde ou désagréable.

M.A. Kulinichning ta'kidlashicha, **yumor** - bu voqelikning alohida qismlarini tushunishning o'ziga xos usuli, yetuklikning o'ziga xos ko'rsatkichidir." [5;180-bet]. V.I.Karasik esa **yumor** shaxsning hayotning kulgili tomonlarini idrok etish qobiliyatini ifodalaydi va bu qobiliyatni insonning asosiy xususiyati deb biladi [6;144–153 betlar].

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida yumor quyidagicha ta'riflanadi [7]. Yumor (lotincha) — kulgi bilan xayrixohlikni o'zida mujassam etgan komiklik turi. Badiiy adabiyotga mansub yumoristik asarda yozuvchi ijtimoiy hayotdagi, shaxsiy turmushdagi, xususan, ayrim kishilardagi ba'zi kamchilik nuqsonlardan kulib, uni tanqid qiladi. Bunda yozuvchi tanqid qilinayotgan ob'yektning yo'qotilishiga tarafdor emas, unga achinadi, undagi mavjud kamchilikning tuzalishini istaydi. Yengil tanqid, hazil ruhi bilan yumor satiradan farq qiladi. Satirik asarda ijtimoiy hayot hodisalari zaharxanda kulgi orqali fosh etilsa, xarakterdagi nuqsonlar hazil-mutoyiba, kinoya bilan tanqid qilinadi. Satirada yumor unsuri bo'lganidek, yumorda ham satira unsuri bor. Har qanday jiddiy asar (roman, qissa, hikoya, doston va she'r.) da, xalq ijodi namunalarida ham yumor

bo'ladi. Masalan, o'zbek adabiyotida voqelikka hajviy munosabat tarixi ancha qadimga borib taqaladi: A.Navoiy, Mashrab, Turdi, Maxmur, Gulxaniy, Muqimiy, Zavqiy, Avaz O'tar og'li, Xamza, Abdulla Qodiriy, So'fizoda, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Said Ahmad, Sa'dulla Siyoyev, Anvar Obidjon, Ne'mat Aminov va boshqalardir. Jumladan Said Ahmadning "Sobiq" hikoyasida yozuvchi jamiyatimizda, halol kishilarning xatti-harakatlarida paydo bo'layotgan dabdababozlik, nozarur yumushlarga chalg'ib, kulgili vaziyatlarga tushib qolishi kabi nuqsonlar ustidan yengil kuladi. Katta maqsadlar yo'lida intilayotgan yaxshi bir mehnatkash insonni asrab-avaylash, uning kuchidan oqilona foydalanish, har bir odam o'z o'rnida bo'lib, o'z vazifasini sidqidildan bajarishi lozimligi kabi masalalar hajviy yo'sinda tasvirlangan vaziyatlar orqali anglashiladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Dialogik yumoristik nutqni tahlil qilish borasida, "dialog" tushunchasiga ta'rif berib o'tish joiz. Oddiy, kundalik tushunchada, dialog ikki kishi o'rtasidagi suhbatdir, agar "dia" "ikki" va "log" - gapirish, ya'ni "ikkitasi gapirganda". **Dialog** (yunoncha:dialogos-suhbat)-nutq turi; ikki yoki undan ortiq shaxsning bir -biriga qaratilgan nutqidir. Til materiallari tahlili shuni ko'rsatdiki, dialog kommunikativ akt sifatida nafaqat komunikantlar orasida ma'lumotni yetkazish vazifasini bajaradi, balki shu bilan bir vaqtda ularning pragmatik xarakteristikasining maqsadi bo'lib ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, matn mazmuni ichida so'zlovchining kommunikativ niyati – so'zlovchi nazarda tutgan xususiy mazmun ham o'z ifodasini topadi.

Nosiriddin Burhoniddin Rabg'uziy Yusuf qissasida bir necha hikoya, latifa, bayt, g'azal va boshqa janr namunalari uchraydi. O'zbek nasrida ilk marotaba dialoglar Rabg'uziy tomonidan keng qo'llangan. Ana shu dialoglar vositasida asosiy g'oyaviy maqsad yorqin va tasirchan ifodalangan. Tilga e'tibor berish, har bir aytiladigan so'z mas'uliyatini ta'kidlash, hikoyadagi asosiy g'oyaviy-badiiy niyatdir. Bu yerda donolik, hozirjavoblik ham ulug'langan.

V.I.Karasikning so'zlariga ko'ra, kulgili nutq "kulgi muloqoti holatiga botgan matndir". Muloqot nuqtai nazaridan kulgi muloqotining holati, V.I.Karasik,

ishtirokchilarning jiddiy suhbatdan qochish niyati, muloqotga kulgili ohang berish, ma'lum bir til madaniyatida qabul qilingan kulgi xulq-atvorining o'rnatilgan modellarining mavjudligi kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Hikoyalarda xalq og'zaki ijodining ta'siri ham yorqin seziladi. Xususan, **latifa** janriga xos belgilar hikoyaga ko'chib o'tgan. Suhbatning dialog asosida olib borilishi, soddadillik, donishmandlik, topqirlik, hozirjavoblik fazilatlarining ustivorligi, ifodalarning qisqa, aniq, lo'ndaligi, og'zaki ijoddan ta'sirlanish natijasidir. Rabg'uziyning bu irod mahsuli mazkur mavzu an'anasidagi o'ziga hos bosqich bo'ldi. **Anekdot(latifa)** - hazil-mutoyiba dialogik nutq turlaridan biridir. Chunki yumor ko'pincha jonli nutq aloqasi jarayoni, keyin unda standart va umumiy qabul qilingan og'zaki va yozma nutqdan barcha mumkin bo'lgan og'ishlar kuzatiladi. Yumorlar ham monologik bo'lishi mumkinligiga qaramay, yumorlar korpusining aksariyati quyidagilardan iborat. ya'ni dialogik xarakterdagi yumorlar. Oldingi tadqiqotlarda, uchta til madaniyatining dialogik anekdotlarini tahlil qilishda (fransuz, ingliz va rus) "pozitsiyadan Anekdot matni ikki (ba'zan uchta) asosiy tarkibiy va kompozitsion komponentlarning (tematik seriyalarning) birligidir: kirish, asosiy qism va xulosa (guvoh, pointe). Ushbu tarkibiy qismlarning kombinatsiyasi muhim matn yaratish funksiyasini bajaradi - anekdot matnini bir butun sifatida idrok etishni ta'minlaydi. Yumoristik strukturaviy va kompozitsion matnlarda kirish so'zi bilan birga keladi. Kirish qismida mavzu yangilanadi va muammolar aniqlanadi. Yumoristik matnning kulgili nutqi ochiq tizimni tashkil qilsa, undagi kulgili hikoyaning izchilligi ellips, implikatsiya, presuppozitsiya, ishora kabi yashirin lingvistik vositalar bilan ta'minlanadi. Yumoristik matnning ramkasi bir juft pragmatik va sintagmatik chiziqlardan iborat bo'lib, ular bo'ylab hazilning strukturaviy va tematik turlari aks etadi. Tematik qatlamlar tizimi bu latifalar seriyasi va sikllaridan iborat.

Yumoristik nutq mavzusiga doir juda ko'p tadqiqotlar qilingan. Ushbu tadqiqotlarga asoslanib, hazil-mutoyiba dialogik nutqiga xos bo'lgan bir qator xususiyatlar aniqlanadi: stilistik rangdor so'zlardan foydalanish; jargonlarning va jarangli iboralarning hosil bo'lishi (hayotning barcha sohalari va turli yosh

guruhlarida); kommunikatorlar o'rtasidagi munosabatlarning do'stona xarakterining ko'rsatkichlari: nutqning so'zlashuv shakllari, norasmiy murojaat holatlari, suhbatdoshlarga suhbatda shaxsiy mavzularga ta'sir imkonini beradigan bo'ysunish ko'rsatkichlarining yo'qligi; kulgili vaziyatni hosil bo'lishida lingvistik hodisalarni aniqlash bilan birga lingvistik usullardan foydalanish: taqqoslash, so'z o'yinlari, metafora, onomatopeya, takrorlash, neologizmlar, jargon va boshqalar; kulgini rag'batlantiradigan kulgili parcha bilan yakunlangan kutilmagan, paradoks; oddiy, qisqa jumlar va so'zlashuv nutqiga xos so'zlardan umumiy foydalanishning mavjudligidir.

XULOSA

Yuqoridagilar **anekdotni (latifa)** izchil folklor matni - qisqa hikoyalar janriga mansub nutq (monologik yoki dialogik) kutilmagan hazil va yakuniy qismga ega asar deb xulosa qilishimizga imkon beradi. Bu kichik asar qisqalik, yaxlitlik kabi xususiyatlar bilan ajralib turadi. Ushbu oson takrorlanuvchanlik va sezuvchanlik hazil yoki kulgili natija(ta'sir)hisoblanadi. Hazilli dialogik nutq turi sifatida hazilning muhim xususiyati uning nisbiy qisqaligidir. Dialogik nutq doirasida juda uzun latifalar bo'lmaydi, binobarin oddiy muloqot dialogik nutqda cho'ziqlikka ega bo'ladi. Anekdotning sanab o'tilgan barcha xususiyatlari izchil muloqot holatiga tushib qolgan ikki yoki undan ortiq odamlar o'rtasidagi dialog bo'lgan matn - dialogik nutq, uni kulgili deb tasniflashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. — T.: «Turon-Iqbol» nashriyoti, 2006,— 5 b.
2. Aripova, A., Khodjayeva, K., Yuldasheva, N. methods, aspects and components of teaching the uzbek (russian) language as a foreign language on the experience of foreign students. Journal of Critical Reviews, 7(4), 393-398.
3. Wikipediya (fransuz tilida) ma'lumot
4. Le Robert Clé International. Josette Rey-Debove, 30.05.2006
5. Кулинич М. А. Лингвокультурология юмора: (На материале английского языка). — Самара: Изд-во Самар. гос. пед. ун-та, 1999. — 180 с.
6. Карасик В. И. Анекдот как предмет лингвистического изучения // Жанры речи: Межвуз. сб. науч. тр. — Саратов: Колледж, 1997. — Вып.1. — С. 144–153
7. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 10-jildi, 2000-2005 yillar, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi ,sahifalar soni 23469 ta

8. https://www.researchgate.net/publication/358179095_Speech_chain_and_repeated_nomination_in_different_system_languages
9. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Sk3UqGsAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=Sk3UqGsAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC
10. <http://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/view/1556>
11. <https://sjfsu.uzsci.uz/uz/article/view?id=21210>